

SOCIOLOGIJA U NOVOM SOCIJALNOM KONTEKSTU

Ivan Cifrić

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.42

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 13. 3. 1995.

Polazi se od teze da su društvene promjene izazov sociološkim istraživanjima. Naznačene su dvije razine društvenih promjena: planetarne promjene i promjene u zemljama u tranziciji. Problem identiteta modernog društva otvara problem identiteta sociologije, tj. profesionalni diskurs o njoj samoj i njezinoj samorefleksivnosti. Na planetarnoj razini izazove predstavljaju razvojne disproporcije: odnosi Sjever-Jug, konfrontacije različitih civilizacija (kultura), pojava ekološke krize planetarnih razmjera kao novog obilježja modernog društva itd. Postavlja se pitanje može li sociologija razumjeti moderno društvo? Tranzicijske promjene predstavljaju novi socijalni kontekst razvojnih pitanja, a osobito pitanja modernizacije – socijalne (promjena vlasničkih struktura, institucija, demokracije općenito) i tehnološke (zatvaranje neprofitabilnih pogona, nezaposlenost, ekološki rizici i zagađivanje okoliša itd). Rasprave o sociologiji postale su aktualne i u društvima u tranziciji. Sociologija ne može ignorirati ove promjene. Njihovo razumijevanje pretpostavlja moderniziranje i same sociologije. Zato je potrebno propitati teorijske paradigme u sociologiji i njezinu praktičnu ulogu. Sociologija treba postati praktična znanost, što znači da politika treba prihvatiti njezine rezultate.

Definiranje sociologije kao znanosti o društvu sadrži dva ključna pojma koji stoje u međuodnosu. To su "društvo" i "znanost". Društvo je kompleksna predmetnost sociologije kao znanosti. Ta se kompleksnost osobito izražava u modernom društvu. S jedne strane, radi se o problemu odnosa društva i prirode, pri čemu se mogu analizirati u povijesnom kontekstu različita društvena "prirodna stanja" (Moscovici, 1982; Hassenpflug, 1993; Bruckmeier, 1994), pa tako i moderno društvo, a, s druge strane, unutar pojedinih društava odvijaju se strukturne promjene. One su osobito izražene u modernom društvu kao unutar-sebe dinamičnom društvu. Shvatimo li ove promjene kao promjene predmetnosti sociologije,

tada možemo reći da je sociologija znanost o "promjenljivoj" predmetu, što znači da se s promjenama društva mijenja i sama sociologija kao pozitivna znanost.

Rasprave o sociologiji kao znanosti, njezinoj ulozi i mogućnostima kao znanosti o društvu postale su aktualne. One svakako pretpostavljaju i rasprave o društvu kao njezinoj predmetnosti. U tom smislu je izazovno pitanje što se zbiva u modernom društvu i s modernim društvom i što je sa sociologijom kao znanosti, kakva je njezina epistemologijska pozicija, teorijska sposobnost i metodologijska spremnost za recepciju društvenih promjena? Naravno, podrazumijeva se postojanje različitih orijentacija u sociologiji, pa bi se moglo zasebno propitivati njihovu poziciju u odnosu na društvene promjene.

Za navedeni problem relevantno je navesti neke globalne promjene i tendencije u svijetu, a za našu sociologiju posebice je važan kontekst socijalnih promjena zemalja u tranziciji. U ovom članku ograničit ćemo se na tri elementa u istraživanju odnosa sociologije i društva: na kontekst globalnih promjena, na neka obilježja tranzicije i na promjenu identiteta sociologije. Cilj nam je skicirati nekoliko problema za diskurs o promjeni identiteta društva i identiteta sociologije.

KONTEKST GLOBALNIH PROMJENA

1. U socijalnim znanostima danas se općenito zastupa stav da je moderno društvo neposredno povezano, pa i uvjetovano stanjem okoliša (konkretne prirode) te da se socijalne krize izražavaju kao krize okoliša (*Umweltkrise*). Razvoj modernog društva ne interpretira se više izvan niti mimo okoliša. Okoliš je postao ključna determinanta razvoja modernih društava, pa se o njemu govori kao o kompleksu pitanja bez kojeg je nemoguć daljnji razvoj i socijalna evolucija modernog društva.

Stanje okoliša definira se kao ekološka kriza/kriza okoliša koja istodobno izražava stanje društva i njegov odnos prema okolišu. Ponekad se kriza okoliša nastoji "ublažiti" time što se tvrdi da se radi o nizu pojedinačnih kriza. Npr. kriza resursa, energetska kriza itd., što u zbilji nimalo ne mijenja situaciju glede globalnog problema modernog društva i njegovih perspektiva. Ekološki problem globalnih razmjera formalno je priznat na Konferenciji OUN-a u Stockholmu 1992, a ponovljen na Konferenciji u Riu de Janeiru 1992 (Kaeting, 1993).

S ekološkom krizom dovodi se u svezu i stanje empirije i ideje po kojoj je priroda isključivo objekt, a čovjek (društvo) subjekt djelovanja. Cjelokupni razvoj shvaćen je kao rad "u" prirodi i rad "prema" prirodi, koji je omogućio grandiozni društveni napredak i oblikovao stanje moderne empirije kao moderno društvo. "Ekonomski razum" bio je i još uvijek jest, pretpostavljen "ekološkom razumu" (Wilhelm, 1994).

Ideja socijalne evolucije suočava se već nekoliko desetljeća s problemom racionalnog odnošenja društva prema okolišu, što se može pratiti i u različitim koncepcijama – od kritike dosadašnjeg razvoja shvaćenog kao rast u koncepciji

"nultog rasta" (Meadows, 1973; 1993) do koncepcije "održivog razvoja" (WCED, 1987) kao pokušaja novog izlaza iz konflikta moderne empirije i stanja okoliša u razvojnoj perspektivi.¹ U tom smislu su i noviji napori izrade upotrebljivih indikatora za praćenje održivog razvoja (Adriaanse, 1993; Spangenberg, 1995).

U svojoj novijoj studiji, 1993. godine, Meadows i sur. iznose mišljenje (na temelju kompjutorskog modela WORLD3) o ispravnosti njihova prijašnjeg nalaza (1972. godine u knjizi *Granice rasta*), formulirajući tri zaključka: 1. da su eksploatacijom prirode i emisijama teško razgradljivih tvari već prekoračene granice za duže vrijeme, pa može doći do ozbiljnih posljedica; 2. stanje je moguće promijeniti uz uvjet revizije političke prakse i načina našeg ponašanja; 3. da je moderno društvo još uvijek sposobno za opstanak, ako se naglasi kvalitativna strana privrednog i ukupnog života (Meadows, 1993:13). Ovakvo optimističko stajalište dijeli i Gro Harlem Brundtland (predsjednica Svjetske komisije za razvoj i okoliš) kada kaže: "Čovječanstvo je sposobno oblikovati i osigurati održivost daljnjeg razvitka koji ispunjava zahtjeve sadašnjih generacija i koji ne ugrožava mogućnosti budućih generacija u zadovoljavanju njihovih potreba" (WCED, 1987:8).

2. Bitna premisa socijalne evolucije i konkretnog razvoja modernog društva je modernizacija, koja već sama po sebi predstavlja razvoj, a njezina posljedica je stvaranje nove strukture empirije modernog društva – industrijalizam. Modernizaciji je inherentna globalizacija procesa – simultano intenzivna i ekstenzivna. Giddens, na primjer, uzima u obzir četiri bazične institucionalne dimenzije moderniteta na dvije međusobno okomite osi. Na jednoj osi su nadzor (kontrola informacija i socijalni nadzor) i industrijalizam (transformacija prirode: *created environment*), a na drugoj osi kapitalizam (akumulacija kapitala i kompeticija rada na tržištu) i vojne snage (kontrola ljudskih resursa u kontekstu modernizacije) (Giddens, 1990:59). Ove se institucije u postmodernitetu mogu optimistički ili pak pesimistički tumačiti i očekivati njihove promjene, jer predstavljaju visok socijalni rizik. Prema Giddensu, nadzor bi trebali preuzeti "demokratski pokreti. Nasuprot "industrijalizmu" ističe "kontrakulturu" (ekološke pokrete), a "militarnom kompleksu" suprotstavlja "mirovne pokrete" itd.

1

Meadows i suradnici su 1972. u studiji "Granice rasta" izveli tri zaključka: (1) Ako sadašnje povećavanje svjetskog stanovništva, industrijalizacije, zagađivanja okoliša, proizvodnje hrane i iscrpljivanja prirodnih sirovina ostane nepromijenjeno, u slijedećih stotinu godina dostignut će apsolutne granice rasta. Velika je vjerojatnost da to vodi brzom opadanju stanovništva i industrijskih kapaciteta; (2) čini se da je moguće ove trendove rasta promijeniti i dovesti ih do ekološke i privredne ravnoteže. Time je moguće zadovoljiti materijalne potrebe i omogućiti ljudima ostvarivanje osobnih ciljeva; (3) što se čovječanstvo prije odluči na ovu ravnotežu i što brže s tim otpočne, to su veće šanse za njeno ostvarivanje (Meadows, 1993:10).

Udo E. Simonis je "*sustainable development*" nazvao "privreda sposobna za budućnost" (*Jahrbuch Ökologie* 1994).

"Održivi razvoj" se definira: "U osnovi je održivi razvoj proces promjena u kojemu su iskorištavanje prirodnih resursa, način investiranja, usmjeravanje tehnološkog razvoja i institucionalne promjene međusobno sukladne i poboljšavaju sadašnjim kao i budućim generacijama mogućnost zadovoljavanja ljudskih potreba" (WCED, 1987).

3. Globaliziranje posljedica modernizacije mijenja stanje moderniteta, pa jedni govore o prijelazu iz industrijskog u postindustrijsko društvo, dok drugi kvalificiraju modernitet s obzirom na rizičnost društva kao posljedicu modernizacije. Za industrijsko društvo je karakteristično proizvođenje dobara čija je posljedica stvaranje rizičnih situacija. Postindustrijsko društvo mora proizvoditi rizik, rizične situacije s globalnim posljedicama, da bi proizvodilo potrebna materijalna dobra i da bi se dalje razvijalo. U prvom je slučaju rizik posljedica razvoja, a u drugom razvoj posljedica rizika. Prvo se stanje društva karakterizira kao "jednostavna modernizacija", a drugo, suvremeno stanje moderniteta, kao "refleksivna modernizacija". To stanje nazvano je "društvo rizika" /*Risikogesellschaft*/ (Beck, 1986; 1988). "Rizik" je zapravo kvantifikacija "opasnosti". Po Beckovu mišljenju, ne radi se o novom društvu, već o novom stanju društva kao bitnom obilježju moderniteta (industrijskog) društva. Neki autori Beckovo shvaćanje nazivaju "parateorijom" koja ne nudi novo teorijsko pojašnjenje, nego potiče provizorne rasprave za "pojašnjavanje uvjeta održivog stanja" (Bruckmeier, 1994: 126, 140-144).

Pored modernih (postmodernih) društava danas u svijetu postoje i predmoderna društva koja ne proizvode rizičnost u spomenutom smislu, tj. kao industrijsko društvo, ali su postali objekt ugroženosti i djelovanja posljedica rizičnog društva, pa jednako kao i razvijena (rizična) društva participiraju u "zajedničkoj ugroženosti".

4. Posljedice razvojnih i modernizacijskih procesa izražavaju se ne samo kao progresivno stanje i novi stupanj evolucije društva nego i kao nove globalne proturječnosti i diferenciranja u svijetu. "Škare razvitka" sve se više otvaraju – razvijeni postaju još razvijeniji, a nerazvijeni još nerazvijeniji, pa se razvojna distanca sve više povećava, što je dovelo do nove polarizacije svijeta na razvijeni "Sjever" i nerazvijeni "Jug". Razlike u stupnju razvijenosti sve se više povećavaju od 70-ih godina, što se može pratiti na podacima o zaduženosti. Na primjer: dugovi Latinske Amerike 70-ih godina iznosili su 16 milijardi dolara, 80-ih godina 130, a 90-ih godina povećani su na 319 milijardi dolara; dugovi zemalja Istočne Europe povećani su od 3 milijarde u 70-im godinama na 140 milijardi dolara u 90-im godinama. Dohodak jednog Etiopljanina (1990) iznosio je 175-ti dio dohotka Japanca. Ukoliko se postavi za cilj rast *per capita* za 3% (što u SAD iznosi 600 \$), to bi za nerazvijene značilo pet puta manji rast nego u razvijenim zemljama (Altvater, 1992:17).

Razvijeni industrijski "Sjever" postaje nositelj pravaca i dinamike razvoja koristeći se znanstveno-tehnološkim prednostima i prirodnim resursima uglavnom nerazvijenog "Juga", pa se može vrlo dobro definirati ovaj odnos kao odnos "tehnnoznanstvenog centra" i "ekološke periferije", čija su se protuslovlja pokazala i na svjetskom skupu u Rio 1992. godine. Razvojne disproporcije unose nove neravnnoteže i nesigurnost u svijet i na njih treba svakako računati i u 21. stoljeću (Kennedy, 1993). Neki objašnjavaju disproporcije primarnim obilježjima Sjevera odnosno Juga. Za prvi je karakteristična "tehnološka revolucija" (*boom*) a za drugi "demografska revolucija" (*boom*). Te dvije "revolucije" (ta dva *booma*) u današnjoj su konstelaciji raspodjele svjetske moći i korištenja resursa međusobno inkompatibilne.

Suvremene razvojne disproporcije u svijetu tumače se i kao posljedice unutarnje logike "postfordističkog modela" industrijskog razvoja (Altwater, 1992). Postfordizam kao sustav označio je početak novog svjetskog procesa "razvoja podrazvijenosti". Model prenesen iz razvijenog tvorničkog modela na globalni svijet ima cilj "sistematiziranja ostatka" svijeta i stvaranje njegovog sukladnog ustroja. Pri tome razvijene industrijsko-kapitalističke zemlje koriste svoju tehnološku razvijenost kao "pozicijsko dobro" preko kojega iskorištavaju "otoke pozitivne *syntropie*" (tj. prirodne resurse) za daljnji razvoj. Pozitivna *syntropia* se u razvijene zemlje importira primarno iz nerazvijenih zemalja u koje se eksportira entropija i eksterni troškovi.²

5. Obilježje modernog društva "nestanak" je ideološke bipolarnosti svijeta, sa svim značenjima radikalnih sučeljavanja i rivalstva dvaju blokova na čelu sa SSSR-om i SAD-om. Međutim, još je uvijek rizično govoriti o "nestanku" ideološke bipolarnosti, jer se ona izražava na periferijama kulturnih dodira u obliku lokalnih i regionalnih konflikata i otvorenih ratova kao posljedica i ideoloških suprotnosti. Dekonstruiranjem najmoćnije realsocijalističke države (SSSR-a) i završetkom epohe "hladnog rata" (po nekim mišljenjima) nestala je i bipolarnost svjetske moći, ali to ne znači i nestanak potencijalnih opasnosti izbijanja lokalnih i regionalnih sukoba na točkama dodira interesa najmoćnijih. Iz spomenute činjenice logično slijede i neke pitanja, relevantna ne samo za stanje svijeta nego i za društvene analize, kao što su: nastaje li (ili je već nastao) unipolarni svjetski model (politički, razvojni, kulturalni itd.) ili neki drugi; je li smanjivanjem konflikata Istok-Zapad otvorena mogućnost konflikata unutar "Zapada" ili će oni ostati samo "razmirice" unutar "obitelji"? Kakve su razvojne šanse bivših realsocijalističkih zemalja i kakva je njihova pozicija u odnosu na razvijene zemlje?

Ova su pitanja veoma značajna i za nas jer se dvostruko reflektiraju na hrvatsko društvo – s aspekta globalnih tendencija i s aspekta unutarnje dinamike promjena. One nesumnjivo imaju i svoje referentne posljedice na "svjetsku zajednicu" – ako se uopće može govoriti o nečemu takvom. Jedan oblik "svjetske zajednice" – Liga naroda, raspao se, a i današnja OUN nije daleko od toga.

Po nekim mišljenjima, nakon "Zaljevskog rata" otvorena je nova svjetska epoha u kojoj se SAD nalaze u poziciji svjetskog gospodara i kontrolora svijeta, što ukazuje na opciju razvoja "unipolarnog" svijeta s "postfordističkim" modelom. Takvu procjenu potvrđuju na primjer i Bushove naznake (u govoru naciji 29. I. 1991) o "novom svjetskom poretku", o "američkom dobu u 21. stoljeću". Naravno, ne bi trebalo isključiti niti "povratak" na novu bipolarnost svijeta, sve s ciljem postizanja

2

Na unutrašnjem nacionalnom tržištu neki se troškovi ne valoriziraju i ne priznaju u cijeni roba (na primjer troškovi zagađivanja okoliša) pa se oni ne uračunavaju u cijenu robe (proizvoda), koji bi bio inače mnogo skuplji (toliko skuplji koliko bi trebalo sredstava za sanaciju njihovom proizvodnjom prouzročene zagađenja). Naprotiv, oni se eksternaliziraju (zagađeni zrak, zagađena rijeka i sl., "izvoze" se preko granica nacionalne države i ekonomije) i terete druge nacionalne ekonomije ili "one druge". U globalu, radi se o industrijskim zemljama koje nose najveći postotak svjetskog zagađenja i koje transferiraju to zagađenje drugima – u pravilu nerazvijenima.

ravnoteže svijeta i lakšeg podnošenja odgovornosti za stanje svijeta. Na to možda upozorava i činjenica da se teško može govoriti o nestanku "blokofske podjele" ili neke druge interesne podjele sve dok postoje arsenali nagomilanog (nuklearnog) oružja. "Taktička bipolarnost" bi možda lakše održavala kontrolu nad malim zemljama od kojih neke, jednako tako kao i velike sile, mogu modernim (biološkim, nuklearnim i sl.) oružjem prijetiti svijetu i ugrožavati interese najmoćnijih.

Nije beznačajna niti teza, koja ima svoje uporište u novijim tendencijama modernog razvoja i interesima razvijenih, o nastanku "trilateralizma", tj. triju centara u svijetu: Europa (EZ), krug zemalja s Japanom kao centrom i SAD-a. Bilo koja od ovih varijanti, ili neka sasvim druga, nimalo ne jamči demilitarizaciju svijeta. Industrijsko društvo je u militarizaciji našlo snažan privredni pogon i neće se olako odreći oružja, pa i određenih oblika i razmjera rata. Rat je sastavni dio "sistematizacije" svijeta, strukturni element svjetske raspodjele resursa i načina modernog privređivanja. Ratovima se održava ili barem pokušava osigurati "red" i "mir" u neravnomjernom korištenju prirodnih resursa. Iskustvo je pokazalo, a i danas se to potvrđuje, da najrazvijenije zemlje neće prezati ni od rata da bi osigurale ostvarivanje zamišljenih projekcija vlastitog razvoja. Teško da bi ijedan predsjednik države, iz kruga razvijenih industrijskih zemalja, dobio izbore ukoliko bi promicao politiku smanjivanja standarda makar i za 1%. Zato se još uvijek mora računati na dugoročno stanje svjetskih konflikata i sukoba. U posljednjih 50-ak godina na Zemlji je vođeno više od 150 ratova, a posljednjih 20-ak godina više od 40 ratova. Najveće posljedice ovih ratova podnose male i nerazvijene zemlje.

6. U "markiranju" globalnog konteksta društvenih promjena nezaobilazna je tema odnos između civilizacija (u širem smislu shvaćena kultura) i civilizacijskih promjena. U dosadašnjoj ljudskoj povijesti možemo govoriti o dvije "revolucije" koje su u evolucijskom smislu stvorile pretpostavke ili neposredno utjecale na velike epohe ljudskih civilizacija. To su agrarna (neolitska) i industrijska (novovjekovna) revolucija. One su uvjetovale oblikovanje različitih "civilizacija" i tipova društava na radikalnim tehnološkim pretpostavkama. U takvom razmišljanju pojedinih autora, čovječanstvo danas ponovno stoji pred novom revolucijom, "ekološkom revolucijom" (*Umweltrevolution*) koja bi imala označiti prijelaz u "održivo društvo" (Meadows, 1993:278).

Svaka se civilizacija može analizirati kao ciklus u kojemu razlikujemo razdoblje uspona (rast), vrhunca i silazno razdoblje (pad). Unutar industrijske civilizacije, prema teoriji ciklusa, dugih valova, možemo razlikovati cikličke epohe razvoja društva i njegovih padova. U smjenama civilizacija, stare civilizacije zamijenila je antička, zatim slijedi srednjovjekovna, pa industrijska, koja očito nije i posljednja u povijesti čovječanstva, iako postoje i mišljenja da se već sve dogodilo i da se nema više što bitno dogoditi (pa se nalazimo na kraju povijesti – Fukuyama). Zapravo cjelokupni noviji diskurs oko uloge socijalnih znanosti kreće se oko pitanja sposobnosti transformacije (evolucije) modernog društva ili pak neke radikalnije promjene njegovih temeljnih pokretačkih snaga.

U objašnjavanju konflikata suvremenog svijeta postoje mišljenja da se u osnovi radi o sukobima civilizacija i da su svi sukobi (ratovi, konflikti i sl.) samo epifenomeni temeljnih civilizacijskih konflikata. Tako Huntington (1993) ističe da danas postoje različite civilizacije, kao: zapadnoeuropska, pravoslavna, islamska, konfucijanska itd. Po toj teoriji sukobi na nekim prostorima (na primjer Balkana i Sredozemlja) mogu se objašnjavati "sudarom" triju civilizacija: zapadnokršćanske, pravoslavne i islamske.

Ako prihvatimo ovu tezu o sukobu civilizacija, ipak ostaju neka pitanja, kao na primjer: zašto se civilizacije "sukobljavaju"? Zar nije moguća kooperacija među njima? Jesu li civilizacije kao "bazične kulture" trajno nepomirljive? Ako i jesu toliko međusobno različite, zašto postaju "agresivne"? Možda ih industrijska civilizacija (naš svijet brzih promjena) na neki način izaziva i svojim civilizacijskim obrascima nužno vodi u stanje konflikata? U "pozadini" industrijskog društva je zapadnoeuropska civilizacija – antika, kršćanstvo, a danas je industrijsko društvo prošireno, ali i prihvaćeno i od nekih drugih civilizacija (npr. Japan) koje zadržavaju svoje kulturološke bazične osnove. Preko njih kao da gotovo nadilaze neke slabosti industrijskog društva, a njegove mitove, kao "epifenomene", prilagođavaju (ili to žele) svojim bazičnim vrijednostima. Nije rijedak slučaj spoja tradicionalne kulture i visoke tehnologije. Međutim, to "spajanje" tehnološke moći i tradicije otvara i prostore fundamentalističkim i vjerskim isključivostima. Svakako je tu zanimljivo i pitanje kako će izgledati svijet u viziji eventualnih "sudara" civilizacija? Jesu li neke civilizacije (tehnički manje razvijene i bez dovoljno "pozicijskih dobara" i pozitivne *syntropije*) osuđene na polaganu propast i "utapanje" u novu civilizacijsku simbiozu s unutarnjim proturječnostima? Globalni procesi modernizacije svijeta mogu se shvatiti kao nastajanje jedne globalne civilizacije. No, procesi jačanja kulturno-civilizacijskog identiteta suvremenih društava uvjetuju potrebu novog svjetskog zajedništva različitih kultura (društava). Činjenice pak govore da još nisu pronađeni djelotvorni mehanizmi, ili su oni još preuranjeni, za oblikovanje nove svjetske zajednice, tj. "zajedničkog subjekta opstanka"?

NEKA OBILJEŽJA TRANZICIJE

Za sociologijsku predmetnost veoma je značajno navesti i neka relevantna istraživačka pitanja koja se mogu prepoznati u zemljama u tranziciji. Iako u svakoj od zemalja istočnoeuropske tranzicije nalazimo niz specifičnosti unutarnjih promjena s obzirom na povijesno naslijeđenu socijalno-političku strukturu, nedvojbeno je da postoje i neke sličnosti, zajednička pitanja relevantna za sociologijske analize političkih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih promjena. Mogli bismo ih grupirati u dvije skupine: problemi demokracije i problemi modernizacije (iako moderniziranje podrazumijeva i demokratiziranje društva, nastanak novih institucija itd.).

Na putu u moderno društvo u svakom od ovih društava posebno (Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Hrvatska itd.) možemo pratiti promjene u etapama,

pa se općenito može govoriti o "prijelaznoj fazi" iz realsocijalističkog sustava u moderno industrijsko-kapitalističko društvo. Postoje, naravno, u nekih kritičara i sumnje u tempo promjena, tj. može li se uistinu tako brzo očekivati taj prijelaz ili će društva u tranziciji još dulje vrijeme biti u društvenim promjenama koje ponekad slične na stanje karakteristično za rani kapitalizam. Ne misli se samo na stanje živog rada nego prije svega na često sumnjiv način privravanja ekonomske supstancije. Naime, umjesto bogaćenja od profita po logici ulaganja kapitala, odvija se proces privatizacije, koji opet katkad slični na feudalno društvo u kojemu su zaslužni dobivali posjede. Razlika je u tome što se ove nekretnine (posjedi) više ne mogu oduzeti, bez obzira na ponašanje novog vlasnika.

Suprotno činjenici da je uspostavljen višepartijski politički sustav i elementi tržišnog društva u zemljama u tranziciji, neki pak izražavaju bojazan od pretvaranja tih zemalja u "nove forme kolonijalne države", što bi proturječilo naporima elita da stvore vlastiti nacionalni potencijal moći (Staniszkiš, 1991).

Ponekad se možda i prenaglašava važnost novostvorenog "emancipacijskog tampona" – od Litve preko Poljske, Češke, Slovačke, Mađarske do Hrvatske, pa se postavlja i pitanje je li to sa stajališta europskog Zapada, neobznanjeno novo europsko "društveno predziđe" u odnosu na socijalistički politički i gospodarski sustav, odnosno "kulturno predziđe" u odnosu na pravoslavnu i islamsku civilizaciju? U svakom slučaju, ulazak ovih zemalja u europski krug tegoban je i postupan, vjerojatno znatno sporiji nego što se očekuje. Za sada su ove države na različitim "listama čekanja" po ekonomskim, ekološkim i drugim međunarodnim i europskim režimima.

Prva faza "prijelaznog perioda" može se označiti kao uspostavljanje političkog identiteta. U njoj se društvo politički preobrazilo uz opći konsenzus građana o karakteru budućeg društva, o temeljnim pitanjima političkih ciljeva, o nacionalnoj državi i njezinu ustroju. Drugu fazu karakterizira uspostavljanje demokratskog identiteta i provođenje gospodarskih reformi "odozgo", tj. od strane reprezentativne demokratske vlasti. Riječ je, dakle, o političkoj revoluciji – uspostavljanju politike identiteta, odnosno o modernizaciji – izgrađivanju identiteta politike razvoja. Prvo je zahtijevalo kredibilne pojedince i političke elite koji mogu organizirati i usmjeriti volju naroda. U početku nacionalne elite zastupaju opće interese nacije radi uspostavljanja nacionalne države. Kasnije se ona počinje diferencirati i profilirati – neki istaknuti pojedinci "nestaju" s aktualne političke scene, a dolaze "novi", stvaraju se političke frakcije ili nove stranke itd. Drugo pak zahtijeva formiranje novih gospodarskih elita. U većini tih zemalja prepoznatljivo su formirane takve elite dijelom od prije (u starom sustavu) obrazovanih pojedinaca i financijski sposobnih rukovodećih kadrova, dijelom iz inozemstva i dijelom iz sposobnih i financijski spremnih pripadnika društva, ali i od onih "preko noći", ponekad pod vrlo sumnjivim okolnostima, novoobogaćenih pojedinaca ili obitelji. Taj proces traje sve dok se konačno u prijelaznoj fazi ne formiraju elite koje će zastupati sasvim određene interesne grupe (birača) i koje profiliraju unutarnji program razvoja društva. Neki sažimaju prvu fazu promjena u paroli: "Borba protiv komunizma je prošla, a borba za slobodu počinje" (Michnik, 1991:350).

U zemljama u tranziciji prisutna je snažna, iako katkad nedefinirana i pomalo maglovita, svijest o putu u moderno društvo u sintagmi "ulazak u Europu". Put u Europu postao je razvojni ključ u svijesti građana za napredno i moderno. Zapravo svako društvo uvijek je sebe smatralo "modernim", naprednijim od prethodnog, što je po nekim općim mjerilima društvene evolucije i razumljivo.

Unatoč općem opredjeljenju za moderno društvo, zemlje u tranziciji susreću se s različitim proturječnostima, pa se mogu ne tako često čuti i kolokvijalne dileme koje označavaju pozicije "za" ili "protiv". Na primjer, "dileme": "konzervativno" – "napredno", "socijalizam" – "kapitalizam", "ateizam" – "religija", "lijevo" – "desno", "istok" – "zapad", "Europa" – "Azija" itd. One oslikavaju vrlo prepoznatljive distance između prošlog i budućeg, starog i novog. U nas se pokatkad čula riječ hvale kako smo bili "predziđe" Europe ili kršćanstva, što je imalo označiti pripadnost Europi i Zapadu, a zapravo se time u semantičkom smislu izriče nešto sasvim suprotno od početne namjere: potvrđuje se da je Europa unutar "zida", a mi smo s "onu stranu" zida, gdje se drugačije radi, živi i uglavnom ratuje. Europska orijentacija u Hrvatskoj zasigurno ne treba takvu novu interpretaciju nacionalne države kao "predziđa" Europe, jer bi naš eurocentrizam obilježavao samo prošlost sadašnjosti; uistinu, isti onakav tretman kakav su naš prostor i kultura često imali od Europe u liku krajine.

Niti danas ne treba gajiti iluzije da nam je Europa bila (pa i danas jest) nadasve sklona, emotivno vezana za nas. Njezin odnos prema nama strogo je racionalan, pa se osim golog interesa ne bi moglo govoriti o povijesnoj želji Europe za našim prostorima. Danas, međutim, nedvojbeno postoje uzajamni interesi Europe i prostora društava u tranziciji (Vobruba, 1992). Europa ima dovoljno problema sama sa sobom, ali je njihovo rješavanje dobrim dijelom ovisno o rješenju i procesu promjena istočnoeuropskih društava. Zato je interes Zapada usmjeren na pomaganje procesu modernizacije društava u tranziciji, jer je on pretpostavka njegova vlastitog razvoja. Interesna usmjerenost Zapada podržana je s druge strane interesom zemalja u promjenama, a to je da Zapad bude trajnije interesno vezan i prisutan u rješavanju problema njihove modernizacije i oslobađanja od ostataka realsocijalizma.

Hrvatsko društvo je uistinu povezano sa Zapadom, što potvrđuje materijalna kultura. U davnoj prošlosti za nas je Zapad predstavljala antička kultura, o čemu svjedoči gotovo cijeli prostor Jadrana; u srednjovjekovlju i novom vijeku to je primarno utjecaj kršćanstva, a kasnije dvije bitne tendencije – dva procesa – i praksa potvrđuju tu povezanost i utjecaj Europe. To su industrijalizacija i demokracija. One bi trebale i nadalje ostati kao dva bitna obilježja našeg interesa u povezivanju s razvijenim svijetom i Europom.

Opće političke i kulturne tendencije u Europi odražavat će se i na naše prilike, što znači da će odraz imati ne samo progresivno demokratsko mišljenje nego i utjecaji konzervativnih ideologija. Vjerojatno već spomenute "dileme" nemaju tako temeljno značenje kao što to imaju dvije suprotne tendencije u demokratskoj Europi – dvije vizije Europe – koje pokazuju raspon njezine političke scene: s jedne strane pristaše isključivog naciocentrizma i autoritarnog političkog poretka, a s druge strane pristaše demokratskog pluralističkog

političkog toka i tolerancije. Borba za nacionalnu državu uvijek je u povijesti nosila i popratne pojave – od nacionalne distance i "rezerviranosti" prema "drugima" do netrpeljivosti i mržnje prema strancima. Ove su pojave i danas sastavni dio modernog europskog društva (i ne mogu se pripisivati samo predmodernim društvima ili društvima u tranziciji), pa nije nelogično da se one reflektiraju i na istočnoeuropska društva. U tom je kontekstu značajno pitanje kulturne tolerancije. Ona bi se mogla shvatiti i kao lakmus papir demokratskog društva.

Još u vrijeme prvih početaka promjena u istočnoeuropskim društvima, Timothy Garton Ash pokušao je sintetizirati neka zajednička obilježja tih procesa. Po njegovu mišljenju, to su: visok stupanj nenasilja u političkim promjenama (tada za mnoge vjerojatno nije bio vjerojatan ovakav tijek događanja kakav je na našim prostorima); nenazočnost kontrarevolucionarnog udara (unutarnje obrane) pristaša "starog sustava"; sukob javnog i privatnog morala u novim društvima; povratak novog nacionalizma na istočno i srednjoeuropsko tlo te ponovno pomlađivanje legitimacijskog koncepta "civilno društvo" (Deppe/Dubiel/Rödel, 1991:8).

Jedan od važnih problema društava u tranziciji jest pitanje države. Od nje su dvojaka očekivanja: da bude "jaka" i istodobno "slaba". Od nje se očekuje učinkovit nadzor nekih transformacijskih procesa i usmjerivačka uloga u razvoju, barem u prijelaznoj fazi. Državna kontrola nije ostatak autocenzurirane svijesti, već legitimiranje pravnog poretka i svekolike sigurnosti građana. U tome naravno postoje opasnosti od prevelike državne intervencije pod parolom djelotvornosti njezine uloge u svakodnevnom životu. S druge pak strane očekuje se da se država što manje miješa u gospodarsku sferu, kako bi se ona sama ustrojila u kompetitivnom duhu. Problem novonastalih država u tome je što se i sama država mora modernizirati da bi bila sposobna za modernizaciju društva i ostvarivala primjerenu ulogu u demokratskom društvu. Sporost u tom pogledu ima kao posljedicu povećavanje državnog aparata i birokratizaciju. Bilo bi iluzorno očekivati smanjivanje birokratske logike, pa i samovolje pojedinaca u donošenju odluka.

U prijašnjem sustavu je, osobito u zemljama Istočnog bloka, odgovornost ležala na državi i njezinim funkcionarima. Partija je imala meta-odgovornost. Odgovornost u novom sustavu više nije na državi već na izabranim reprezentativnim tijelima koja odlučuju i o samoj državi. Problem odgovornosti nije samo problem demokracije nego i osobna odgovornost svakog izabranog pojedinca.

Uz demokraciju je usko vezan i problem tolerancije – ekonomske i političke tolerancije. Ekonomski monopoli narušavaju toleranciju u gospodarskom ponašanju, ali i utječu na smanjivanje političke tolerancije. U velikim (revolucionarnim) promjenama pojave monopola, uzurpacije itd. "normalne" su popratne pojave. Međutim, u javnosti, a i u službenim forumima, često se naglašava izvjesna pravilnost ovih "odstupanja", koja postaju za neke normalna pojava, a za druge javna, pa i moralna sablazan, na granici povijesnog skandala. Sve se to događa u kontekstu promjene vlasničke strukture. Bez promjene vlasničke strukture, kako to potvrđuje i povijesno iskustvo, nema promjene ekonomskog, socijalnog

niti političkog sustava. U tim promjenama formiraju se i nove ekonomske elite – struktura sposobnih i bogatih privrednika, koji na izvjestan način jamče stalnu živost gospodarstva i njegov razvoj. Problem nije u nastanku bogatih pojedinaca i obitelji, već u tome na koji su način došli do bogatstva kao i u tome što se paralelno odvija proces osiromašenje većine stanovništva. Problem je tim značajniji što su njegove posljedice krucijalne za socijalnu strukturu. Analitičari upozoravaju na problem socijalne stabilnosti općenito. Ona je moguća u demokratskom društvu ukoliko postoji struktura koja jamči ne samo ekonomsku nego i kulturnu stabilnost. Osnova stabilnosti zapadnih demokracija nisu samo najbogatiji već srednji slojevi – srednja klasa. Ona predstavlja i najveći postotak građana u društvu i u njoj se zbiva socijalni, politički i kulturni konsenzus. Srednji slojevi su stup društvenih vrednota i moralnog poretka. Njihovim nestajanjem nestaje socijalni ali i kulturni profil nekog društva. Ekonomski monopoli i "rastakanje" srednjih slojeva znači istodobno i gubitak socijalnog konsenzusa. Kao što u političkoj domeni politički konsenzus izražava uspostavljeno nacionalno pomirenje i legitimitet političke vlasti, a postižu ga političke parlamentarne stranke, tako u socijalnoj i kulturnoj domeni konsenzus uspostavljaju i održavaju srednji slojevi. Nema primjerene socijalne politike, nema primjerenog obrazovnog sustava itd. bez socijalnog konsenzusa. Sve društvene i kulturne reforme vrlo brzo gube svoju supstancijalnost ako ne polože "prijemni ispit" (i ako ga stalno ne potvrđuju), a to je konsenzus. U sociologijskom smislu problem formiranja srednjih slojeva predstavlja novi istraživački izazov za duže vrijeme, jer je to trajniji proces socijalnog strukturiranja.

Posebno istraživačko polje jest pitanje morala. On izražava svijest društva, karakter odnosa među socijalnim grupama i odnos pojedinca i društva. Za sociologe su u ovom prostoru također zanimljiva neka pitanja. Jedno od njih je i pitanje je li moguće, i s kojim posljedicama, retradicionaliziranje morala; stabilizira li društvo retradicionaliziranje društva i konzerviranje morala ili ga ponovno u ovim promjenama polarizira na javni i privatni moral: skromnost, štedljivost, poštenje, tolerancija, ljubav prema bližnjemu, osobne vrijednosti itd., s jedne strane, u obitelji (privatnosti), a s druge neodmjerenost, "sloboda" zgrtanja bogatstva, netolerantnost, kriminal itd. u poslovnoj (javnoj) sferi. Javno ponašanje nije primarno problem zakona nego morala, a to znači ponašanja socijalnih slojeva i društvenih grupa. Zakoni nisu dovoljan čimbenik uspostavljanja novog društvenog sustava. Sfera društvenih vrednota i moralnosti često je čimbenik reguliranja javnog ponašanja. Prisjetimo se da je Max Weber protestantsku etiku smatrao ključnim (ali ne i jedinim) čimbenikom u nastajanju kapitalističkog društva. Time se ne zagovara protestantizam, već naglašava važnost uspostavljanja konsenzusa moralnosti i etičnosti u javnoj sferi u kojoj će profesionalna etika imati važnu ulogu u funkcioniranju socijalnog sustava. Jer, zakoni predstavljaju oličenje stanja države, a moralnost stanja društva.

U svakom društvu postoje razlike u vrednotama, odgoju itd., što se odražava i na moralni lik pojedinca, pripadnika neke grupe. Ove razlike su nesporne, ali sporna može biti moralnost javnog ponašanja. U prijašnjem sustavu su neke vrednote bile potisnute u privatnu sferu, što ne znači da nisu imale utjecaj na javno ponašanje. Neke su vrednote trajno ostale i u privatnosti i u javnosti kao

društveno priznate vrednote, samo je pitanje koliko su imale i koliko danas imaju utjecaja na ponašanje. Političkim promjenama dekonstruirana se javni sustav vrijednosti, a na društvenu scenu stupa negdašnja sfera privatnosti. Promjene naravno nisu tako mehaničke niti jednostavne. Štoviše, može se primijetiti da nastaje izvjesna praznina i sukob vrijednosti, borba za legitimitet, pa se u takvom društvenom prostoru mogu prepoznati i "sukobi" različitih morala, koji će vjerojatno trajati sve dotle dok se u društvu ne stabiliziraju dominantni slojevi i interesi koji će utemeljiti konsenzualne vrijednosti kao javnu sferu moraliteta. Pretpostavka toga je formiranje i stabiliziranje srednjih slojeva, koji će je oblikovati po svojoj mjeri, ali i pod utjecajem nekih vrijednosti izvan nacionalnih granica – razvijenog demokratskog društva.

Interesantna je činjenica da su mnogi pojedinci i "skupine", inače veoma angažirani u stvaranju nacionalnih država, u zemljama u tranziciji oslobađanje privatne sfere shvatili kao "slobodne ruke" i kao šansu "sad ili nikad", pa varaju najprije vlastitu državu, a onda i druge. Kriminal je jedna od ozbiljnih pojava zemalja u tranziciji. On se pojavljuje ne samo u trgovini nego i u drugim područjima. U SSSR-u je, na primjer, stambena mafija na top-listi kriminaliteta.

Agresija na Hrvatsku dodatno je utjecala na procese socijalne diferencijacije i njezine posljedice. Socijalna diferencijacija logična je posljedica promjene ekonomskog i političkog sustava. Ona se ne može pripisati primarno individualnim obilježjima (sposobnostima) pojedinaca koji u procesu kompeticije uspijevaju postići bolju socijalnu poziciju, već prije svega socijalnoj transformaciji kao netipičnosti modernog društva. Međutim, u ovakvoj situaciji teško je i očekivati drugačije činjenice i ponašanja. Važno je ocijeniti što je i kakva je "struja" pozitivnih procesa promjena od epifenomena. Oni su još uvijek "izmiješani".

Hrvatsko je društvo u procesu diferencijacije, struktura koje se već jasno prepoznaje. Na vrhu socijalne piramide je nekoliko postotaka bogatih, a njima nasuprot je masa osiromašenih, s veoma malim ekonomskim mogućnostima i socijalnim šansama uspjeha. Naravno da je takav model socijalne strukture neodrživ i prolazan. Zapravo se danas mogu analitički razlikovati tri socijalne skupine stanovnika: osim spomenute novoobogaćene "elite", tu su još izbjeglice i prognanici (kao mjerilo povijesnog skandala Zapada) koji žive od "organizirane milostinje". Zato nije čudno ako se govori o latinoameričkom modelu društva (nadajmo se zakratko) u europskim prostorima. Pitanje srednjih slojeva svakako zaslužuje ozbiljne sociološke analize, jer je to jedno od središnjih pitanja formiranja modernog hrvatskog društva, novih vrednota i kulturnih obrazaca. Sociologija i kao praktična disciplina može sustavno prezentirati sliku profila društva i tako pripomoći u spoznaji društva o sebi i potrebnim praktičnim mjerama u izgradnji modernog demokratskog društva. To je novi izazov i promjena predmetnosti njezinog istraživanja.

U javnosti se mogu čuti i mišljenja da se formira negativno raspoloženje prema bogatima i bogaćenju. Bez obrazloženja, to bi bila "isforsirana" ocjena koju bi vrijedilo provjeriti. Ne bi se moglo reći da su građani protiv bogatih, bogatstva i bogaćenja, već da su protiv vlastitog siromaštva, protiv nezakonitog načina bogaćenja, protiv prešutne društvene tolerancije prema tom načinu, protiv

povlastica u stjecanju bogatstva, protiv kriminala itd. Pri tome je jedno od udarnih polja javnosti proces pretvorbe. Javno mnijenje nije okrenuto protiv načela tržišnog društva, već protiv legaliziranja i toleriranja odstupanja od društveno prihvatljivih normi i pravila socijalnog života.

U tom kontekstu socijalne empirije, o procesu promjene vlasništva, pretvorbi i privatizaciji, postoje dispartna mišljenja i očekivanja, s jedne strane, službene politike, a s druge, građana i zaposlenih. Kakva se struktura vlasnika oblikuje, kakva su očekivanja sitnih dioničara, zaposlenih te krupnih i većinskih vlasnika od pretvorbe, pretvorenog ili uskoro pretvorenog, relevantno je pitanje za sociologe, ali i za praktičnu politiku. Posebice se ovdje nameće pitanje reetizacije, o kojoj postoje proturječna mišljenja. Jedno od njih jest da je država nepotrebno postala novi i najveći kapitalist, a poznato je da država nije dobar gospodarstvenik i da i u zapadnim zemljama, gdje je to profitno i socijalno racionalnije, državno vlasništvo prelazi u privatne ruke.

Društva u tranziciji nazivaju se i društva "zakašnjele" modernizacije. Modernizacija je preduvjet njihovog razvoja i ulaska tih društava u krug razvijenih industrijskih društava. Ona u sebi nosi brojne proturječnosti i često tegobne posljedice za društvo i njegove članove. U svakom slučaju, modernizacija nakon socijalizma jedna je od ključnih tema i za društvene znanosti, a time i za sociologiju. Navest ćemo nekoliko aspekata kojima se i sociologija može ozbiljnije baviti.

Modernizacija znači i tehnološko moderniziranje, koje pretpostavlja dvostrukost promjena: s jedne strane, ona zahtijeva zatvaranje zastarjelih i neekonomičnih pogona, a, s druge strane, masovno i brzo uvođenje novih tehnologija i novih proizvodnji. Iz te činjenice proizlaze i neki problemi:

– zatvaranje zastarjelih pogona i proizvodnji može pogoditi velik broj zaposlenih, a s njima i članove njihovih obitelji.³ Za Hrvatsku je to daleko veći problem nego za neke druge zemlje, jer je u ratu izgubila ili prisilno zatvorila dio industrije;

– "alternativno" zapošljavanje u malim privatnim pogonima veoma je ograničeno, a i sa sobom nosi probleme druge vrste, kao što je nesigurnost radnog mjesta (zbog poslodavčevog eventualnog neplaćanja doprinosa, npr. mirovinsko i zdravstveno osiguranje) ili otkaza iz drugih razloga. Pojavljuje se velika fluktuacija radne snage;

– strah od gubitka radnog mjesta ili sporog nalaženje drugog, izaziva obiteljsku "egzistencijalnu" anksioznost. To se osobito reflektira na mlade i obrazovanu radnu snagu, koja se može usmjeriti na nekoliko rješenja: da samostalno započne neku djelatnost (što je većini mladih vrlo teško jer nemaju kapitala i drugih uvjeta), da potraže posao u inozemstvu (što danas i u Europi nije lako, pa mnogi traže dozvole za iseljavanje odnosno useljavanje u neke zapadne zemlje, kao

3

To je u nekadašnjem DDR-u u vrlo kratkom vremenu (1990-1992) radno mjesto izgubilo između 3 i 4 milijuna zaposlenih. Većina (oko 60%) su žene (Nissen, 1992:13).

na primjer Novi Zeland, Kanadu, Australiju i sl.) ili da, recimo, ostanu bez posla i čekaju pogodnu priliku, a u međuvremenu rade negdje "na crno". Nije pretjerano ako kažemo da Hrvatskoj prijete i intelektualni egzodus – tzv. "odljev mozgova" i gubitak najpotentnije (obrazovane) radne snage. Osim toga, pojavilo se novo "gastarbajterstvo" u nekim pograničnim područjima (Slovenija, Italija);

– restrukturiranje privrede kao uvjet ekonomske djelotvornosti i društvene racionalnosti može izazvati povećani nemar za okoliš. Težnja za dobiti ponekad ne preza niti pred neodgovornim odnosom prema okolišu (npr. smanjeni nadzor odlaganja otpada, devastacija prostora – osobito morske obale, pretjerana sječa šuma itd.). Sve to ukazuje da se može očekivati visoka tolerancija ekoloških šteta i ekološkog kriminala. Ovaj bi pojam svakako trebalo normirati. Istočnoeuropske zemlje nisu bile normativno pripremljene za rješavanje problema zagađivanja okoliša. U Hrvatskoj je uslijed rata stanje znatno pogoršano, a mjere se donose veoma sporo.

Problem zagađivanja okoliša nije nov niti je vezan samo za probleme modernizacije. U zemljama Istočne Europe stanje okoliša bilo je među najtežim. Međutim u zemljama realnog socijalizma kao da taj problem nije postojao. On pripada onim fenomenima za koje se službeno smatralo da "ne mogu postojati", jer ne smiju postojati (Nissen, 1992:7). Zato držimo da je socijalno-ekološki kompleks problema i u Hrvatskoj jedan od vrlo urgentnih problema, koji traži ne samo dobru organizaciju državne uprave i njezinu izobrazbu nego i racionalno reguliranje cjelokupne problematike (od zakona, izrada strategija zaštite okoliša, mreže institucija koje su na raspolaganju društvu, širenja edukacije itd.). Sociologija to mora ozbiljnije shvatiti kao istraživački izazov.

PROMJENE IDENTITETA SOCIOLOGIJE

Sociologija danas u javnosti ne uživa osobit ugled. Ta konstatacija ne odnosi se samo na naše prilike već se može općenito prihvatiti kao važeća i za razvijena zapadna društva, pa se također govori o krizi sociologije, o krizi njezinog identiteta. Poznato je da i u realsocijalističkim sustavima sociologija nije bila omiljena. Štoviše, mnogi su je smatrali buržoaskom znanošću, dok su je drugi, u svom neznanju, izjednačavali sa socijalizmom ili socijalnim radom, ili pak s nečim "trećim" za što niti sami nisu znali što bi to predstavljalo. Sociologija se u tom razdoblju razvijala kao normativna, ali i kritička znanost i empirijsko istraživanje. Normativizam je mogao poslužiti kao zamjena za stvarnu sociologijsku predmetnost, a empirijska istraživanja mogla su zamjenjivati objektivnu sociologijsku analizu društva.

Problem sociologije u modernom društvu nije u pitanju "zašto sociologija?", jer ono predstavlja predsociologijsko mišljenje, već u pitanju "čemu sociologija?". Sociologija je u međuvremenu postala etablirana akademska znanost u svim razvijenim zemljama u kojima se danas također diskutira o njezinim dometima i istraživačkim paradigmama (na primjer, u Njemačkoj koja ima dugu sociologijsku tradiciju u weberijanskom duhu, kao i u duhu "Kritičke teorije društva").

U prethodna dva odjeljka naveli smo neka obilježja globalnih promjena modernog društva i društava u promjenama (tranziciji) koje nam "sugeriraju" smjer i strukturne promjene koje možemo očekivati i u našem društvu, kao okvire u kojima će se događati razvoj. S druge strane, ove karakteristike naznačavaju da sociologija već danas, a osobito ubuduće, u analizi i dijagnozi socijalnog stanja mora voditi računa kao o značajnoj refleksiji na njezinu predmetnost. Riječ je o promjenama koje se mogu označiti kao problem novog identiteta modernog društva. Te se promjene nerijetko kvalificiraju kao "kriza" modernog društva i njegova identiteta.

Podemo li od teze da se sociologija legitimira svojom predmetnošću, onda te promjene očito ukazuju i na "krizu" sociologije i njezina identiteta. "Krizu" modernog društva ovdje nije shvaćena kao kriza koja djeluje "prijeteći" modernom društvu njegovom eventualnom propašću, već kao stanje dubokih promjena u evolucijskom smislu. Slično se odnosi na sociologiju. Ne mislimo da se radi o krizi koja bi sociologiju dovela u društveno irelevantan položaj, već o potrebi njezina dvostrukog "prilagođavanja" na novo stanje: s jedne strane na prihvaćanje novih okolnosti – nove predmetnosti, a s druge strane na samoodređivanje pozicije u odnosu na predmetnost – novu samorefleksivnost. Problem novog identiteta sociologije nije problem samo naše sociologije već sociologije uopće.⁴ Pod pojmom "kriza" u ovom slučaju podrazumijevamo samo strukturne efekte društva i društvene promjene, pri čemu se ne radi o pojedinačnim niti efemernim promjenama, pa niti o pojedinačnim krizama, nego o novom stanju društva – neki ga nazivaju "prirodno stanje" (Moscovici, 1982; Bruckmeier, 1994) – a koje se ne može više karakterizirati samo kao stanje krize već kao novo normalno stanje. Moderno društvo predstavlja novo prirodno stanje toga društva ili sam proces prijelaza u jedno novo stanje.

Uzmemo li navedeno kao jednostavne činjenice, moramo biti svjesni dvaju problema za sociologiju. Prvi jest taj da sociologija u objašnjavanju razvoja i modernizacije dobiva različite "konkurente" i ne može ekskluzivno pretendirati na dijagnoze stanja i objašnjenja promjena, jer bi je to vodilo u zatvaranje unutar same sebe. Drugi problem jest epistemologijske i metodologijske naravi. Ako se sociologijska predmetnost više ne (ili barem ne dominantno) uzima kao stanje krize, može li sociologija polaziti od paradigme konfliktnosti društva?

U naznačenom kontekstu mogu se postaviti različita pitanja, kao na primjer: razumije li danas sociologija društvo? Je li razvila adekvatne metode istraživanja modernog društva koje mogu uspješno polučiti nedvojbene rezultate o stanju i projekcijama društva? S kojih teorijskih pozicija objašnjava društvo i promjene? itd. Očito je da su ovakva pitanja možda i "neugodna" za sociologiju, pogotovo

4

Taj problem je artikuliran i na 25. kongresu njemačkih sociologa 1990. u Frankfurtu (25. *Deutsche Soziologentag* s temom "*Die Modernisierung moderner Gesellschaften*"), gdje su se pojavile dvije koncepcije teorije modernizacije zapadnih industrijskih društava u referatima Wolfganga Zapfa i Ulricha Becka (Wehling, 1992:9).

ako se ne radi o pitanjima na koja bi se odgovorima imalo legitimirati a ne diskvalificirati sociologiju.

Vjerojatno će se mnogi složiti s tvrdnjom o otvorenosti globalnih procesa promjena modernog društva, ali se možda mnogi neće složiti s tvrdnjom da nije jasno kuda te promjene vode, osobito ako imamo na umu odnose između razvijenog Sjevera i nerazvijenog Juga, urbanog centra i ruralne periferije itd. Za društva u tranziciji smjer promjena i njihov cilj prilično je jasan, barem prema deklariranosti političkih elita koje ih vode i činjenicama strukturnih promjena u gospodarstvu, političkim institucijama itd. I tu se, naravno, može postaviti pitanje je li ideal "zapadnog" društva "dovoljan" paradigmatički cilj tranzicijskim zemljama, zemljama zakašnjele modernizacije, s obzirom na konkretne okolnosti samog procesa i "prihvaćanja" u "zapadni krug"? Naravno, nije zadatak sociologije da odgovori na to pitanje, jer ona ne donosi političke niti društvene odluke i ne intervenira u društvene procese, već može dati dijagnoze stanja, promatrati i objašnjavati procese i promjene. No, s tim je povezano pitanje je li empirija modernog društva (koja je i sama vrlo često i sustavno predmetom kritike unutar nje same) za sociologiju tranzicije dovoljan ideal i teorijski paradigmatički okvir u objašnjavanju modernizacije društva kao nove predmetnosti? Modernizacija inače može biti pogodna formula za objašnjavanje prijelaza jednog tipa društva u drugi tip. U ovom slučaju iz "predmoderne" u "modernu", a "kasnije" u "postmodernu". Teorijsko je pitanje zašto se prihvaća paradigma prijelaza iz "moderne" odmah u "postmodernu"? Možda postoji i radikaliziranje moderne, koje oslobađa obrise i premise moderne i može otvoriti putove u neku "drugom modernu" – ili "protumodernu" (Beck, 1994:23).

Sociologija, kao uostalom i druge društvene znanosti, ne može više tako jednostavno razumjeti društvo niti ga objasniti ako ga objašnjava isključivo iz njega samoga, a zanemari novu činjenicu da društvo u sebi "sadrži" i konkretnu prirodu, odnosno okoliš. Koliko je god društvo, na bilo kojemu stupnju razvoja, prirodna evolucijska pojava, njegov odnos prema konkretnoj prirodi (okolišu) uvijek izražava "društveno prirodno stanje". S druge strane, isto se može reći i za znanosti koje se bave okolišem. Gotovo je nemoguće pojmiti okoliš i promjene u njemu izvan antropogenih utjecaja, tj. društva. Svako objašnjavanje odnosa društvo-okoliš iz perspektive samo jedne znanosti nužno vodi u redukcionizam.⁵

Pitanje o sociološkom razumijevanju društva ima smisla i u kontekstu moguće izražene sumnje u povećavanje našeg ukupnog znanja o društvu koje ima uslijediti s povećavanjem znanja pojedinaca i pojedinačnih znanja. To što se

5

Na primjer, ekološki redukcionizam svodi društvo na status epifenomena prirode; individualistički redukcionizam se poziva na pojedinca ili grupe pojedinaca koji zagađivanjem i destruiranjem prirode zapravo predstavljaju "ekološke delikvente" (kao što postoje i socijalni delikventi) pa je rješenje u mjerama koje mogu dovesti do promjene njihova ponašanja. Njemu nasuprot jest apstraktno tumačenje sistemskog karaktera razaranja okoliša u društvenoj perspektivi, što može voditi u sociocentrizam. Tome možemo dodati i ekonomski i politički redukcionizam (Bruckmeier, 1994:28-30; Scharping i Görg, 1994:179-201).

povećavaju pojedinačna znanja još uvijek ne mora biti dovoljno jamstvo o povećavanju našeg ukupnog znanja. Ovo naravno nije nikakva specifičnost moderne sociologije, ali je svakako za sociologe relevantno izazovno pitanje koje traži moduse kako povećavanjem diferenciranih znanja povećati našu ukupnu spoznaju o društvu. To se ne odnosi samo na skup utvrđenih činjenica i dijagnoza o pojedinim procesima, strukturama itd. nego i na epistemološka i metodološka pitanja. S jedne strane, pojedine metode su omogućile minuciozne preciznosti u pojedinim sekvencijama društva i njegovim fenomenima, a s druge strane sve te spoznaje još uvijek ne jamče imalo preciznija predviđanja tijeka promjena, tj. primjenu cjelokupnog znanja kao jamca izvjesnosti. Sociologija je od svojih početaka (S. Simon, A. Comte...) imala za predmet društvo – bila je društvena znanost, ali je istodobno imala i "prirodnoznanstveni" karakter po zahtjevu za izvjesnostima rezultata, pa je i nazivana "socijalna fiziologija", "socijalna fizika" itd.

Prethodna razmišljanja služe nam za postavljanje teze o legitimnosti sociologije, utemeljenoj na adekvatnim spoznajama društva. S društvenim mijenama mijenja se i sociologija, odnosno njezino objašnjenje društva⁶ kao i značenje istraživačkih paradigmi. Problem identiteta društva unosi izvjesnu nesigurnost u socijalno djelovanje, a problem identiteta sociologije izaziva nesigurnost u sociološko mišljenje. Tako je kriza identiteta društva povezana s krizom identiteta sociologije. Novo stanje objašnjava se, na primjer, kao "rizično stanje", a nova objašnjenja u sociologiji moraju posezati za novim pojmovnim aparatom primjerenim novom kontekstu i za novim teorijskim paradigmatama: umjesto paradigme klasnih konfliktnosti, paradigma strukturiranih socijalnih nejednakosti.⁷

6

Promjene u industrijskom društvu mogu se problematizirati u povijesnom kontekstu kao problem modernog i postmodernog društva i značenja modernizacije, odnosno industrijskog društva u smjeru postindustrijskog društva. Na primjer, još 30-ih godina ove promjene se tumače teorijom sektora (Fischer, A. G. i Clark, C.), a Jean Fourastie (u: "Velika nada 20 stoljeća", 1949) piše o modelima sektorskog razvoja. Kasnije su to oblikovali Bell i Touraine razvijajući model "društva uslužnih djelatnosti". Bell bazira svoju teoriju na pet dimenzija odnosno obilježja promjena u pravcu postindustrijskog društva: orijentacija na usluge, uspon tehničke inteligencije i profesionalizacija, centralnost teorijskog znanja za inovacije i programiranje, povećana uloga tehnologije i tehničkog napretka općenito te stvaranje nove intelektualne tehnologije. Ovaj model vrijedi kao relevantan sociologijski okvir u istraživanju (moderno/postmoderno) društva sve do kraja 70-ih godina, tj. dok se nije empirijski pokazala: (a) stagnacija razvoja tercijarnog sektora (na čije su slabosti ukazivali Heinze, Gerschuny, Polster itd.). Model je pokušao reformulirati Claus Offe (1984) 80-ih godina; (b) kad se javno i otvoreno počelo govoriti o problemu i krizi okoliša kao globalnom problemu s gotovo nesagledivim socijalnim posljedicama (Wehling, 1993).

Devedesetih se godina stanje postindustrijskog društva počinje kvalificirati kao stanje "rizika" i "opasnosti", pa se u sociologiji koristi i novi termin za to stanje društva – "*Risikogesellschaft*" (Beck, 1986).

7

Značajna promjena za sociologiju u istraživanjima društva jest "oproštaj od klasnog društva". Ne radi se o nestanku klasa, već o nestajanju socijalnog značenja klasa i klasnog odnosa u društvenim odnosima postmodernog društva. Društvo se više ne percipira kao klasnokonfliktno društvo u sociologijskim istraživanjima. U društvu nisu nestale socijalne nejednakosti, nego se promijenio način, kvaliteta i stilovi života, povećao se broj pripadnika srednje klase i porastao životni standard.

Kako se sociologija može odnositi prema promijenjenom stanju, može se izraziti u nekoliko pozicija (Görg, 1994:4), a svaka od njih sa sobom nosi i značajne posljedice:

– "ignoriranje" problema. Ova pozicija znači da se nastale promjene i promjene koje su u tijeku jednostavno zanemaruju, kao da se u biti ništa novo ne događa. Sociologija zadržava svoja (manje ili više razvijena) disciplinarna područja istraživanja, ne mijenja polje vlastite predmetnosti i način objašnjavanja, a kate gorijalni aparat je zadovoljava.

Sociologija tako ostaje na tradicionalnim pozicijama bez pretenzije da prati stanje vlastite predmetnosti;

– "relativiziranje" problema. Sociologija se može "elegantno" odnositi prema novonastalom stanju i shvatiti ga kao predmetnost na koju ne polaže isključivo pravo, za koju nije nadležna niti odgovorna, jer postoje i druge znanosti koje mogu dati svoje viđenje promjena ili pak novog socijalnog poretka – bez obzira je li riječ o modernom/postmodernom društvu općenito ili o nekom konkretnom društvu.

Sociologija se time povlači iz "kompeticije" znanstvenog tumačenja i sama sebe marginalizira u društvenim znanostima i društvu. Nestaje tradicionalno (i po definiciji sociologije) "privilegirano" gledište na cjelinu društva;

– "moderniziranje" discipline. Za predmet sociologije (društvo) pojavljuju se nove "ponude" u njegovu tumačenju, pa je sociologija pred novim disciplinarnim i interdisciplinarnim izazovima. Činjenica je, naime, da se sve više iz prirodnih znanosti (ne primarno zbog ambicija za širenjem predmetnosti, nego iz potrebe vlastitih disciplinarnih spoznaja) i evolucijske biologije diskutiraju teorije disipativnih struktura ili kibernetike drugog reda. Sociologija ne može ostati prikovana za nutarnost društva, za svoj klasični predmet, već se i sama modernizira na način da iz vlastitog kuta "promatra" promjene, a osobito rezultate drugih disciplina. Ona se, prema Luhmannovu mišljenju, orijentira na "promatranje promatranja" (*Beobachtung von Beobachtungen*). Luhmann inače smatra da je "kritička sociologija pri kraju" i da se ne radi o pojedinim kriznim fenomenima nego o "samom društvu". Ono što se u tradicionalnoj europskoj misli smatralo krizom, danas bi bili samo "strukturni efekti društva", jer kriza nije iznimka nego normalni slučaj modernog društva. Zato je društvena funkcija sociologije prezentirati rezultate toga promatranja (Luhmann, 1991). Što će se s njima zbivati, nije problem sociologije, već strukturâ društva i receptora toga promatranja.

Sociologija tako više ne "intervenira" u društvo bilo kakvim normativizmom nego samo daje "sliku" društva i njegovih promjena;

– "transformacija" sociologije. Društvene transformacije su izazov za sociologiju u dva smjera. S jedne strane, sociologija strukturno pomiče i sadržajno mijenja svoje tradicionalno istraživačko polje. Jedno od takvih jest (i u nas) socijalna

---

Nastalo je društvo "strukturiranih socijalnih nejednakosti" (Hans-Peter Müller, 1994:121).

ekologija.⁸ S druge strane, izazvana promjenama predmetnosti, otvara proces samorefleksije u kojemu sebe provjerava – svoj kategorijalni aparat, teorijske paradigme i metode – cjelokupno spoznajno naslijeđe.

Sociologija time pokušava pratiti promjene predmetnosti i prilagođavati svoju teorijsko-metodološki sposobnost da odgovori na izazove vremena.

Razmišljanja o novim izazovima našoj sociologiji ne odnose se samo na neka opća pitanja o njezinim teorijskim uzorima nego i na sasvim praktičnu stranu – na sociologiju kao zanat. Zato držimo da je pitanje kako sociologija može biti praktična znanost sasvim relevantno pitanje: relevantno je s društvenog, a također i s disciplinarnog gledišta.

Postojanje empirijskih socioloških istraživanja, kolikogod ona bila proširena na različita društvena područja i "majstorski" izvedena, još uvijek ne svjedoči o sociologiji kao praktičnoj znanosti, tj. o tome da se rezultati njezinih istraživanja "osjećaju" u društvu, unatoč tome što potvrđuju društvenu (kulturnu, političku...) relevantnost nekih fenomena kao društvenih problema. I u prijašnjem su sustavu postojala različita empirijska istraživanja – štoviše, u nekim područjima veoma brojna – (istina, i danas ih možemo različito vrednovati) pa bi se ipak teško moglo reći da je sociologija bila praktična disciplina. Promjene modernih društava kao i zemalja u tranziciji, među kojima je i hrvatsko društvo, zahtijevaju da sociologija postane i praktična znanost, što naravno ne ovisi samo o sociologiji i sociolozima. Zahtjev za praktičnošću nije zahtjev sociologije, već zahtjev koji može i treba biti upućen sociologiji. To je jednostavno opći zahtjev modernog društva, a danas prisutan i pojačan izazovima fundamentalnih promjena hrvatskog društva. On ne pretpostavlja identičnost pogleda i stavova između znanosti i politike. Uvijek se pokazalo kobnim kada su znanost i politika imali identično mišljenje; nažalost, uglavnom za znanost.

Problem praktičnosti sociologije nije u sumnji u njezinu sposobnost da konkretno empirijski ili teorijski "zahvati" i istražuje društvo, već u tome koliko se i kako se njezini rezultati društveno prihvaćaju i primjenjuju. A u domeni sociologije nije njihovo prihvaćanje niti primjena. Radi se o dva različita djelatna sustava: o znanosti i *praxisu*, dvjema strukturama mišljenja, kako to pokazuje Caplan s *Two-Communities-These*. Po njemu, političar i znanstvenik žive u dva različita svijeta, zastupaju različite vrijednosti, govore različitim jezicima, pa nastaju različiti deficiti u međusobnoj komunikaciji. Deficite u komunikaciji između znanosti i politike moguće je poboljšati, ako već ne i prevladati, ako se ta dva sustava međusobno "pothranjuju" (Bonss, 1994:100) u ravnopravnom dijalogu. Praksa često stavlja znanstveno znanje u pitanje iz različitih razloga – dijelom zbog objektivnih promjena, a dijelom po političkim i ideološkim kriterijima.

8

Ako se osvrnemo na stanje naše sociologije (barem na zagrebačkom sveučilištu), u prošlom desetljeću mogu se zapaziti barem tri nova područja redovite dodiplomske i poslijediplomske nastave i istraživanja: sociologija religije, sociologija migracija i socijalna ekologija. Sudeći po tome, može se reći da je sociologija prihvaćala nove izazove.

Politika zato mora izraziti svoja očekivanja od znanosti, kako njezini rezultati ne bi nestali bez spomena ili postali sami sebi svrhom. Primjenljivost sociologijskih znanstvenih rezultata najčešće je vidljiva ondje gdje se mogu praktičnim regulama prepoznatljivo odgonetnuti. Pri tome se rastvara znanstveni identitet i svakodnevnoj svijesti nestaje sociološka interpretacija, kao da je i nije bilo, a na društvenu scenu stupaju "kvazizanatlije" u ime sociologije. Kao i prije, sličnu apsurdnu situaciju imamo i danas: "svi" se osjećaju kompetentnima ako je riječ o društvenim pojavama, a malobrojni podržavaju profesionalnu kompetentnost u istraživanjima društva, iz čega može samo slijediti voluntarizam i neprofesionalnost.

U našoj svakodnevici sve se češće čuju kolokvijalne formulacije da je nešto "nenormalno", pri čemu se očito ima na umu da je "normalno" ono poželjno stanje kojemu društvo teži, ali kod nekih i prošlo stanje. Kriterij normalnosti je individualno iskustvo kvalifikacija empirije društva, aspiracije itd. No za sociologiju je ovo "nenormalno" stanje sasvim "normalna sociologijska predmetnost" istraživanja društva – društvenih institucija, odnosa, vrijednosti itd., tj. u sasvim konkretnom regionalnom kontekstu tranzicijske dinamike i unutarnje povijesne dinamike našeg društva.

Iako se "kriza" u pojedinim društvima različito izražava, ona postaje normalno stanje modernog društva, njegov strukturalni epifenomen. Prijelaz u novo "normalno" stanje tumači se povijesno, okvirima procesa modernizacije, a strukturno kao traženje novog identiteta. I kriza sociologije se različito izražava, jer se *in concreto* u različitim društvima na različit način izražavaju promjene struktura, a i razvijenost sociologije je različita, pa se isti fenomeni mogu različito tumačiti. Smisao sociologijskih istraživanja nije u tome da se zahvate svi fenomeni, već samo neki, tj. oni koji predstavljaju bitne točke društvenog života.

SOCIOLOGIJSKI RELEVANTNI OKVIRI PREDMETNOSTI

Za suvremenu sociologiju i njezinu predmetnost izdvojili smo dva značajna "kruga" ili dvije razine problema kao novi ili promijenjeni kontekst: globalne promjene i promjene zemalja u tranziciji. Oni su ujedno povijesni i socijalni okviri razmišljanja o promjenama hrvatskog društva.

– Na globalnoj razini, u svjetskim relacijama, dva su kompleksa koja će utjecati na naše društvo i koji sociologiji predstavljaju nove izazove. Prvi je porast osiromašenja u većini nerazvijenih zemalja koje nemaju neke posebne izgleda za brzim poboljšanjem stanja ili dostizanjem razvijenih zemalja i koncentracija bogatstva u nekolicini razvijenih industrijskih zemalja. Ovaj se fenomen izražava kao odnos Sjever-Jug, razvijeni-nerazvijeni, centar-periferija itd., pri čemu se sve više povećava distancija između tih dvaju svjetova (unatoč tome što se ne radi o podjeli po istim obilježjima – npr. o istim civilizacijama ili kulturama). Jesu li to u budućnosti uistinu dvije civilizacije ili će se postojeće stanje naprosto projicirati u buduće vrijeme? Drugi problem koji je u sociologiji tek u novije vrijeme postao prihvaćen, ali još uvijek nedovoljno, jest kriza društvenih prirodnih odnosa ili

ekološka kriza (kriza okoliša – *Umweltkrise*). Sociologija ne može izbjeći ovaj izazov.

Prihvatimo li tezu da je društvena "kriza", kriza modernog društva, postala "normalno" stanje modernog društva s raznolikim strukturim epifenomenima, ima li onda razloga ekološku "krizu" ne smatrati normalnim stanjem društvenih prirodnih odnosa? Čovjek je, naime, u svojoj povijesti stvarao određene društvene prirodne odnose: plemensko društvo, seljačka društva, industrijsko društvo itd. – sve su to društveni prirodni odnosi (u relaciji društvo-priroda/okoliš/) jer drugih odnosa nije bilo niti ih ima. Ovakvo postavljanje problema ne umanjuje njegovo značenje, već ga povećava jer traži da se postojeći društveni prirodni odnosi objasne. Na primjer, koji su to uvjeti, društveni odnosi, institucije, vrijednosti itd. koji djeluju na sustavno obnavljanje stanja koje nazivamo "ekološka kriza", a koji bi društveni čimbenici mogli to sprječavati i utjecati na stvaranje drugačijeg društvenog prirodnog stanja?

Problemi razvoja i problemi okoliša u svijetu reflektiraju se i na stanje u našem društvu i njegovoj znanosti.

– U kontekstu fenomena tranzicije, tj. prijelaza iz socijalističkog u kapitalističko društvo, problemi tih društava tvore sličan krug u kojemu se nalazi i hrvatsko društvo. Pored niza specifičnosti svakog od pojedinih društava, postoje i neki zajednički procesi u tim promjenama. Izdvojili smo dvije skupine problema. Jedna se može formulirati kao pitanja demokracije, a druga kao pitanja modernizacije u najširem smislu riječi: od znanstveno-tehnoloških inovacija do promjene institucionalnih okvira i oblika organizacije. Za "sociologiju tranzicije" bilo bi veoma važno sistematizirati probleme tranzicije, što bi moglo pripomoći u definiranju prioriteta njihovog rješavanja i sociologijskih istraživanja.

– Treći krug relevantnih problema za hrvatsku sociologiju jesu promjene koje slijede iz povijesnih okolnosti našega društva i konkretnih uvjeta unutarnje dinamike. U njemu posebno značenje ima pitanje socijalnih ne/jednakosti, a današnje socijalno obilježje promjena moglo bi se okvalificirati kao stanje "nestrukturiranih socijalnih nejednakosti", tj. kao promjene od "strukturiranog egalitarizma" u smjeru nastajanja društva "strukturiranih socijalnih nejednakosti". Sve dok se ne uspostave pravila "zapadnog" industrijskog društva i pluralističke demokracije, društveni će se život kretati unutar proturječnih socijalnih vrijednosti i moralnih normi: između naslijeđa tradicije i predmodernosti, s jedne, i inovacija modernosti/postmodernosti, s druge strane. Tranzicijska društva i jesu društva konflikata između prošlosti i budućnosti, sakralnog i sekularnog – zatvorenog i otvorenog društva, u kojima i sama sociologija nalazi potrebu samorefleksivnosti.

LITERATURA

Adriaanse, A. (1993). *Environmental Policy Performance Indicators*. Haag: Netherlands.

Altwater, E. (1992). *Der Preis des Wohlstands oder Umweltplünderung und neue Welt(un)ordnung*. Munster: Westfalisches Dampfboot.

- Bayer, J. /Deppe, R. /Hg./ (1993). *Ungarn auf dem Weg in die Demokratie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U. (1988). *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U. (1994). Vom Verhalten sozialwissenschaftlicher Begriffe. In: Görg, Ch. (1994):21-43.
- Bell, D. (1975). *Die nachindustrielle Gesellschaft*. Frankfurt/New York.
- Bruckmeier, K. (1994). *Strategien globaler Umweltpolitik*. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Čaldarović, O. (1994). Rizik i socijalni kontekst. *Socijalna ekologija*, 3 (1):1-16.
- Deppe, R. /Dubiel, H. /Rödel, U. /Hg./ (1991). *Demokratischer Umbruch in Osteuropa*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Görg, Ch. (1994). *Gesellschaft im Übergang*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Hassenpflug, D. (1993). *Sozialökologie*. Opladen:Westdeutscher Verlag.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilisation, *Foreign Affairs*. Summer 1993 (19-49).
- Jahrbuch Ökologie 1994*. München: Beck.
- Jancar-Webster, B. (1993). *Environmental Action in Eastern Europe*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Kennedy, P. (1993). *Preparing for the Twenty-first Century*. New York: Random House.
- Luhmann, N. (1991). Am Ende der kritischen Soziologie. *Zeitschrift für Soziologie*, 20/2.
- Meadows, D. i sur. (1973). *Granice rasta*. Zagreb: Stvarnost.
- Meadows, D. u. D., Randers, J. (1993). *Neuen Grenzen des Wachstums*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Michnik, A. (1991). *Zwei Visionen eines posttotalitären Europas*. In: Deppe, R./Dubiel, H./Rödel, U. (Hg). 1991:348-350.
- Moscovici, S. (1982). *Versuch über die menschliche Geschichte der Natur*. Frankfurt/Main.
- Müller, H.-P. (1994). Abschied von der Klassengesellschaft? In: Görg, Ch. 1994:120-140.
- Nissen, S. (1992). *Modernisierung nach dem Sozialismus. Ökologische und ökonomische Probleme der Transformation*. Marburg: Metropolis Verlag.
- Offe, C. (1984). *Arbeitsgesellschaft. Strukturprobleme und Zukunftsperspektiven*. Frankfurt/New York.
- Scharping, M. und Görg, Ch. (1994). Natur in der Soziologie. In: Görg, Ch. (1994):179-201.
- Spangenberg, J.H. /koord./ (1995). *Towards Sustainable Europe*. Nottingham: Russell Press.
- Staniszkis, J. (1991). Dilemmata der Demokratie in Osteuropa. In: Deppe/Dubiel/Rödel, 1991: 326-347.
- Supek, R. (1966). *Sociologija i socijalizam*. Zagreb: Znanje.
- Vobruba, G. (1992). Eigennutzige Hilfe – Nachholende Modernisierungsprozesse und Interessenverflechtungen zwischen Ost und West. In: Nissen, S. 1992:183-198.
- Wehling, P. (1993). Postindustrialismus – eine ökologische Utopie?, *Prokla* 23 (4): 664-683.
- WCED. (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford Uni. Press.

SOCIOLOGY IN A NEW SOCIAL CONTEXT

Ivan Cifrić

Faculty of Philosophy, Zagreb

The author starts with the thesis that social change is a challenge to social research. Two levels of social change are pointed out: planetary changes and changes in countries in transition. The modern society identity problem initiates the problem of the identity of sociology, i.e. a professional discourse about sociology itself and its selfreflexiveness. On a planetary level, the challenges presented are developmental disproportions: North-South relations, confrontations of different civilisations (cultures), a manifestation of environmental crises of planetary proportions as a new peculiarity of modern society, etc. The question is raised whether sociology can understand modern society. Changes of transition represent a new social context of developmental issues, especially those of modernization – social (changes of ownership structures, institutions, democracy in general) and technological (shut-down of unprofitable plants, unemployment, environmental risks and environmental pollution, etc.). Discussions about sociology have become topical even in societies in transition. Sociology cannot ignore these changes. Their understanding presupposes modernizing sociology itself. Therefore it is necessary to question theoretical paradigms in sociology and its practical role. Sociology should become a practical science, which means that politics should accept the results of sociology.

SOZIOLOGIE IM NEUEN SOZIALEN KONTEXT

Ivan Cifrić

Philosophische Fakultät, Zagreb

Hier wird von der These ausgegangen, daß die gesellschaftlichen Änderungen eine Herausforderung an die soziologischen Forschungen sind. Da sind zwei Höhenlagen der gesellschaftlichen Änderungen bezeichnet worden: Die planetarischen Änderungen und die Änderungen in den Ländern die in den Transitionsprozessen sind. Das Identitätsproblem der modernen Gesellschaft erschließt das Identitätsproblem der Soziologie, d.h. einen professionellen Diskurs über sich selbst und ihre eigene Selbstrückbezüglichkeit. Auf der planetarischen Höhenlage werden die Herausforderungen durch die Entwicklungsdisproportionen dargestellt: Die Beziehungen Norden-Süden, die Gegenüberstellung verschiedener Zivilisationen (Kulturen), das Erscheinen der ökologischen Krise in planetarischen Verhältnissen als ein neues Merkmal der modernen Gesellschaft, usw. Hier wird die Frage gestellt, ob Soziologie die moderne Gesellschaft verstehen kann. Die von den Transitionsprozessen verursachten Änderungen stellen einen neuen sozialen Kontext der Entwicklungsfragen dar, und das ist besonders der Fall mit der Modernisierung – von den sozialen (die Änderungen von den Eigentumsstrukturen, Institutionen, und von der Demokratie überhaupt) und technologischen Gesichtspunkten (Stillegung der Betriebe ohne Profit, Arbeitslosigkeit, Umweltrisiken und -verschmutzung, usw.). Die Diskussionen über Soziologie sind sehr aktuell auch in den Gesellschaften, die in den Transitionsprozessen sind, geworden. Soziologie darf diese Probleme nicht vernachlässigen. Ihr Verständnis setzt die Modernisierung der Soziologie selbst voraus. Deswegen ist es notwendig, die theoretischen Paradigmen in Soziologie und ihre praktische Rolle zu prüfen. Soziologie soll eine praktische Wissenschaft werden, was heißt, daß Politik ihre Ergebnisse annehmen muß.